
RHETORICA
SCANDINAVICA

TIDSSKRIFT FOR SKANDINAVISK
RETORIKFORSKNING

Nr. 28 - 2003

MINITEMA: RETORIK OG HISTORIESKRIVNING
TEMAREDAKTØR: PERNILLE HARSTING

Pernille Harsting:

MINITEMA: Retorik og historieskrivning

Cicero: retorik og historie

Historie er et af de fag, der ifølge den antikke faglitteratur står retorikken nærmest. I dialogen om taleren, *De oratore*, lader den romerske taler og politiker, Marcus Tullius Cicero (106-43 f.v.t.) en af sine berømte forgængere, taleren Antonius (død i år 87 f.v.t.) gøre rede for, hvad der kræves af retorik kunnen for at skrive historie. Antonius fremhæver de græske historieskrivere, frem for alt Herodot, Thukydid og Timaios. Godt nok var ingen af dem praktiserende sagførere; men Herodots stil var "veltalende", og Thukydid karakteriseres som en "sprogkunstner", der var "så nøjagtig og knap i sit ordvalg, at man næppe nok ved, om det er indholdet, der henter sin glans fra udtrykket, eller ordene der gennemskines af tankernes lys".¹ Om Timaios siger Antonius, at han var den "kundskabsrigeste" og at han "til sit forfatterskab (...) medbragte en veludviklet retorisk evne, men ingen erfaring fra offentlig praksis".²

1 *De oratore* 2.55-56, her oversat til dansk af Thure Hastrup i Cicero (1981), 2. halvbind, s. 321.

2 *De oratore* 2.58, her oversat i Cicero (1981), 2. halvbind, s. 323. I kontrast til de romerske retorikeres begejstring står for eksempel E. A. Barbers anakronistiske vurdering af Timaios i 1970-udgaven af standardværket *The Oxford Classical Dictionary*: "[Timaeus'] work remained popular

I Rom, mener Antonius, interesserer ingen sig for talekunst "med noget andet formål end at kunne gøre sig i retten og den offentlige debat".³ Og det er ilde, eftersom historieskrivningen udgør en stor og vigtig opgave for den uddannede taler; faktisk er det den opgave, "der stiller de største krav til en flydende og varieret stil".⁴ I den sammenhæng efterlyser Antonius retoriske lærebøger, der kan give information om historieskrivningens stof og stil, og ikke mindst vejledning i, hvordan man disponerer stoffet efter kronologi og topologi, og hvordan man vælger det rette sproglige leje og udtryk:

(...) selve den videre opbygning [af en historisk tekst] beror på to ting: stoffet og stilen. Stoffet kræver ifølge sit væsen kronologisk rækkefølge og topografisk baggrund, og eftersom man, når det drejer sig

at least until the first century A.D. and played an important part as a basis for Roman historical writing. Timaeus' failings as an historian largely resulted from his rhetorical training and were common to most of his contemporaries", Barber (1970), s. 1074.

3 *De oratore* 2.55, her oversat i Cicero (1981), 2. halvbind, s. 321.

4 *De oratore* 2.62, her oversat i Cicero (1981), 2. halvbind, s. 325.

om store og mindeværdige begivenheder, først venter at høre om planerne, derefter om udførelsen og tilsidst om udfaldet, er der også med hensyn til planlægningen brug for en tilkendegivelse af, hvor meget skribenten selv billiger deraf, og for udførelsens vedkommende må det oplyses, ikke blot hvad der er gjort eller sagt, men også hvordan det er sket, og endelig er det nødvendigt vedrørende udfaldet, at gøre rede for alle årsagssammenhænge, enten de beror på tilfældigheder eller menneskelig klogskab eller dårskab (...). I stilmæssig henseende bør man tilstræbe et bredt og flydende foredrag, der skrider jævnt og roligt fremad uden den skarpe tone, vi kender fra retstalerne og uden den offentlige debats tilspidsede pointer. Men for alle disse vigtige ting vil I kunne konstatere, at der ingen forskrifter er at finde i retorernes lærebøger.⁵

Den fiktive samtale mellem Antonius og dennes retorkolleger lod Cicero finde sted på landstedet Tusculum uden for Rom, under de romerske idrætslege i september 91 f.v.t. Men teksten er skrevet 36 år senere, i år 55 f.v.t. Og man kan sige, at med *De oratore* og diskussionen heri af relationen mellem retorikken og historiefaget bidrog Cicero selv med tilløbet til en sådan 'vejledning for retorerne i historieskrivningens kunst', som hans forgænger Antonius savnede.

Lukian: historie og retorik

En egentlig håndbog kan man vel ikke kalde den lille tekst om *Hvorledes man bør skrive historie*, der findes blandt de overleverede værker af retorikeren og satirikerne Lukian fra Samosata og sandsynligvis er skrevet omkring år 165-166 e.v.t.⁶ Den græske tekst er udformet som et (fingeret) brev og har snarest karakter af et essay, hvori Lukians

skarpe pen og bidende humor ikke fornægter sig. I begyndelsen af teksten ironiserer han over, hvordan historieskrivningen har taget overhånd ("overalt, i hver en Krog, har vi en Thukydidens eller en Herodotos eller en Xenofon") og sætter sig for at give alle disse amatører, der er grebet af voldsom skrivefeber, en "lille Formaning" og nogle "faa gode raad".⁷

Ifølge Lukian kræver historieskrivningen nemlig mere omhu og overvejelse end nogen anden litterær genre. Derfor vil han gribe sagen grundigt an:

Lad os da først tale om, hvilke Ting den, der vil skrive Historie, skal undgaa (...); siden efter kommer vi til, hvilke Grund-sætninger han skal følge for ikke at forfejle den rette og lige Vej, baade med Hensyn til, hvad for en Indledning han skal begynde med, og hvilken Ordning han bør anlægge paa Stoffet, og i hvilket Omfang han skal behandle hvert enkelt Punkt, hvad han skal tie helt stille med og hvad han skal dvæle længe ved og hvad det er raadeligst at gaa let hen over, endelig hvorledes han bør vælge sine Udtryk i Ord og sammenføje dem i Stil.⁸

Som optakt til denne vejledning i historieskrivningens *dispositio* ("Indledning", "Ordning", "Omfang") og *elocutio* ("Ord" og "Stil") går Lukian løs på "alle de forskellige Fejl, der plejer at klæbe ved de daarlige Historieskrivere". Denne opregning af, hvad man bestemt ikke skal gøre (eksempelvis sammenblende genrer og stillejer, lyve og overdrive, fremhæve sig selv, lefle for læseren, formulere sig obskurt og ganske mangele greb om fakta) omfatter godt halvdelen af

6 Den græske tekst findes på dansk i M. Cl. Gertz' oversættelse fra begyndelsen af sidste århundrede, jævnfør Lukianos (1904). Heri findes også en redegørelse for skriftets historiske baggrund og datering.

7 Lukianos (1904), s. 11 (§2) og s. 13 (§4).

8 Lukianos (1904), s. 14-15 (§6).

5 *De oratore* 2.63-64, her oversat i Cicero (1981), s. 326-37.

skriftet.⁹ I den anden halvdel følger en række konkrete anvisninger for god historieskrivning.

Lukians gode råd er skrevet på grundlag af hans egen erfaring som retoriker. Når han derfor understreger, at historikeren må besidde naturlige anlæg, der kan udvikles ved øvelse, baseret på undervisning og imitation af gode forbilleder, er både han og læseren på velkendt retorisk grund.¹⁰ Sammenhængen mellem den gode taler og den gode historieskriver fremgår tydeligt af Lukians krav om, at den sidstnævnte skal være en "en fri mand i hele sin Tænkemåde og hverken være bange for noget Menneske, ej heller gøre sig noget Haab; for ellers vil han komme til at ligne de slette Dommere, der i deres Domme lader sig lede af Gunst eller af Had eller tager mod Bestikkelse".¹¹

Historie skrives for eftertiden, understreger Lukian. Udover at leve op til, hvad vi med et moderne begreb ville kalde 'kravet om objektivitet',¹² og besidde en sikker viden

om sit stof, skal historieskriveren producere en holdbar tekst. Derfor må han mestre alt det, der hører til den sproglige formulering:

Ligesom vi nemlig har opstillet Frimodighed og Sanddrthed som Historieskriverens Maal, hvad hans Tænkemaade angaar, saaledes er med Hensyn til hans Fremstilling det første og fremmeste Maal for ham dette ene: at lægge Genstanden tydeligt frem for Dagen og vise den i det klareste Lys. Derfor maa han ikke anvende dunkle og afsidesliggende Ord og Udtryk; (...) men saadanne at det store Publikum kan forstaa ham, og de dannede maa rose ham.¹³

Historieskrivningens kunst er med andre ord nært beslægtet med retorikken, og historieskrivning stiller store krav til retorisk viden og kunnen. Lukian taler ligefrem om, at historieskriveren i visse sammenhænge har lov til at følge sin "rhetoriske Lyst" og "vise [sin] Dygtighed som Taler" ved at indlægge fiktive taler i sin fremstilling.¹⁴

Men selvom udgangspunktet i senantikken var det samme for de to fags udøvere – nemlig uddannelsen ved og indflydelsen fra retorskolen – forholder retorikeren og historieskriveren sig ifølge Lukian dog ofte forskelligt til deres opgaver. Modsat taleren bør historieskriveren for eksempel ikke bruge indledningen af sin fremstilling til at appellere til publikums velvilje, men "blot sørge

9 Lukianos (1904), s. 15-40 (§7-33). Et eksempel på, hvordan Lukian langer ud efter en særligt fantasifuld amatørhistoriker: "(...) min egen Fødeby Samosata havde den samme Mand i den samme Bog løftet i Vejret fra dens Plads, den brave Karl, og henflyttet den med samt dens Borg og dens Bymure [fra Syrien] til Mesopotamien, saaledes at den laa omflydt af baade Eufkrat og Tigris!"; citat fra Lukianos (1904), s. 31-32 (§24).

10 "Den, der skal kunne skrive historie paa udmærket Maade, maa hjemme fra møde udrustet med disse to Egenskaber, som er de allervæsentligste: naturligt politisk Blik og Evne til at udtale sine Meninger klart i Ord. Af disse Egenskaber er den første en Naturens Gave, som ikke kan tillæres; den anden derimod skal være erhvervet ved megen Øvelse og vedholdende Anstrengelse og Stræben efter at ligne de gamle Mønstre"; citat fra Lukianos (1904), s. 40 (§34).

11 Lukianos (1904), s. 42 (§38).

12 "Fremfor alt maa dog Historieskriveren møde til sin Gerning med en Opfattelse, der ligner et rent og blankt og nøjagtigt slebet Spejl; og saa skal han vise os Genstandene netop med det Udseende og i den Skikkelse, hvori han modtager dem, men intet fordrejet eller falsk farvet eller

anderledes formet"; citat fra Lukianos (1904), s. 50-51 (§51).

13 Lukianos (1904), s. 47 (§44).

14 "Dersom det fremdeles en Gang imellem skulde blive nødvendigt ogsaa at indføre En paa Scenen for at holde en Tale, saa skal først og fremmest de Ord, der lægges ham i Munden, svare til den talende Persons Karakter og hænge nøje sammen med Genstanden, hvorom der fortælles, og dernæst skal ogsaa dette være saa klart som muligt; men for øvrigt er det dig i slige Tilfælde tilladt at følge din rhetoriske Lyst og vise din Dygtighed som taler"; citat fra Lukianos (1904), s. 55 (§58).

for at vække deres Opmærksomhed og at gøre dem Forstaaelsen let".¹⁵ Og frem for alt er der stor forskel mellem de to fag, når det kommer til materialesøgningen, *inventio*: "Historieskriverne skal nemlig ikke, saaledes som det er Tilfældet med Talerne, skrive det, de selv finder paa; nej hvad de skal fortælle, det er givet og er fundet; for det er allerede sket; det gælder kun om at anordne det og klæde det i Ord."¹⁶

Retorik og historieskrivning

I den antikke græsk-romerske litteratur er der rigt belæg for sammenhængen mellem retorikken og historieskrivningen, hvad enten det som hos Cicero er historieskrivningen, der fremhæves som gavnlig for retorikkens praksis, eller som hos Lukian er retorisk kundskab, der ses som en forudsætning for historieskrivningen.

Den tidligt moderne historieskrivning overtog en række af antikkens forestillinger om forholdet mellem de to fag. Men hvordan videreudvikledes disse forestillinger fra renæssancen og frem til nyere tid? Hvilken rolle spillede retorisk kundskab for historieskrivningen og for den enkelte historieskriver/lærebogsforfatter i forskellige tidsperioder og i forskellige geografiske sammenhænge? Havde retorikken udelukkende en formel indflydelse på udformningen af værkerne (stilistik og formidling), eller kan man tale om, at den også udfyldte en 'hermeneutisk' funktion i forbindelse med udtænkning/gennemarbejdelse af stoffet (*inventio*) og til gavn for den logiske progression i fremstillingen (*dispositio*)? Hvordan blev læren om de faglige bevismidler (logos, ethos, pathos) omsat i historieskrivningens praksis med henblik på at sikre beretningen

troværdighed (forfatterrolle og autoritet)?

Disse spørgsmål stillede jeg i vinteren 2002/2003 til Karen Skovgaard-Petersen og Sissel Høisæter som udgangspunkt for deres bidrag til dette minitema om *Retorik og historieskrivning*. Resultatet blev følgende to artikler, der belyser forholdet mellem de to fag i to forskellige perioder og i to forskellige sammenhænge.

Karen Skovgaard-Petersen skriver i den første artikel om opbygningen af autoritet i to skandinaviske nationalhistorier på latin, nemlig Hans Svanings Danmarkshistorie, der blev til i perioden 1550-80, og Tormod Torfæus' Norgeshistorie, der udkom på tryk i 1711. På baggrund af en tekstnær analyse dokumenterer Skovgaard-Petersen, hvordan de to forfattere begge lægger store dele af deres beretning i munden på et 'fortæller-jeg' med en fremtrædende 'fortællerstemme'. Men danskeren Svaning og islændingen Torfæus repræsenterer to perioders meget forskellige historieskrivning. I sit renæssanceskrift betoner Svaning 'fortæller-jeg'ets ethos og vækker tiltro til tekstens indhold ved stilistisk at imitere de klassiske romerske historieværker. Omvendt er det logosargumentationen, det vil sige 'fortæller-jeg'ets fremlægning af store mængder faktisk viden, der dominerer i islændingen Torfæus' fremstilling. Sammenligningen af de to historieværker giver et klart billede af, hvordan genren fra midten af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet udvikledes fra kunstprosa til fagprosa.

I den anden artikel præsenterer Sissel Høisæter en undersøgelse af de principper, der lå til grund for dispositionen af en række dansk-norske historiebøger fra perioden 1776-1877. Høisæter udpeger tre forskellige dispositions- og memoreringsprincipper som dominerende i de udvalgte lærebøger: det eksemplariske, det topografiske og det kronologiske. I den 'eksemplarisk' organiserede fremstilling bliver den fortidige hændelse aktualiseret og rykket ud af sin oprin-

15 Lukianos (1904), s. 52 (§53).

16 Lukianos (1904), s. 51 (§51).

delige sammenhæng. I den topografiske fremstilling struktureres de fortidige hændelser efter deres placering på "Historiens Skueplads". Og i den kronologiske fremstilling rekonstrueres hændelserne i overensstemmelse med deres placering på tidslinjen. I perioden 1776-1877 befandt historiefaget sig i en overgangsfase mellem en

mundtlig-retorisk kultur og en ny videnskabelig skriftkultur. Et mærkbart resultat af denne udvikling var, at de tre mundtligt orienterede dispositionsprincipper måtte vige pladsen for den tematiske organisation af stoffet i epoker og 'tidsrum', som karakteriserer moderne historiske lærebøger.

Om temaets redaktør:

Pernille Harsting er Ph.D. og leder af Nordisk Netværk for Retorikkens Historie. Hun har blandt andet skrevet om Quintilian og Menander Rhetor og i samarbejde med Stefan Ekman udgivet artikelsamlingen *Ten Nordic Studies in the History of Rhetoric* (2002)

Email: harsting@nnrh.dk

Litteratur

Barber, Eric Arthur (1970): "Timaeus (2)", i *The Oxford Classical Dictionary* (2. udg.), Oxford: Oxford University Press, s. 1074.

Cicero, Marcus Tullius (1981): *Retoriske Skrifter 1, De oratore*, 1. og 2. halvbind, oversat af Thure Hastrup, Odense: Odense Universitetsforlag.

Lukianos fra Samosata (1904): *Hvorledes man bør skrive Historie*, oversat af M. Cl. Gertz, København/Kristiania: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.